אגרות הראי"ה - כרך א' - אגרת מד

תמצית האגרת

תאריך ומקום: י"ג כסלו תרס"ז - יפו
נמען: הרב שמואל אלכסנדרוב

הרב קוק מבאר שהתכונה העמוקה של ישראל היא אהבת ה' אלוהי ישראל, שאינה תלויה בחקירה או בפילוסופיה, וההשכלה רק מרחיבה את גילויה. מי שמנותק מן היסוד הזה מנסה לבנות את האמונה בדברים חיצוניים, ואינו מצליח. השמירה על התכונה הפנימית נעשית על ידי אהבת המצוות המעשיות. לאומיות ישראלית צריכה להיות בצורתה האלוהית, ולא לאומיות סתמית. לבסוף הרב קוק מציע להקים בארץ ישראל ישיבה קטנה ללימודי פנימיות התורה, לצד הצמיחה של היישוב החדש.

עיקרי הדברים

- אהבת ה' - יסוד הנשמה הישראלית.
- לאומיות בצורתה האלוהית.
- ישיבה לפנימיות התורה בארץ ישראל.

נוסח האגרת עם ביאור

בגרסה זו משולב ביאור בתוך נוסח האגרת. הביאור מופיע כך: [בסוגריים מרובעים, באות קטנה ועל רקע תכלת] *והוא אינו חלק מלשון האגרת.*

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], י"ג כסלו תרס"ז[4]. [י"ג בכסלו תרס"ז (1906)]

לכבוד ידידי הרב הגדול החכם הנעלה מו"ה[5] שמואל אלכסנדרוב [הרב שמואל אלכסנדרוב, רב בבוברויסק, הוגה שעסק בפילוסופיה ושאל את הרב קוק שאלות רבות באמונה] נ"י[6], שלו'[7] וברכה.

מכתביו הנכבדים מאז הגיעוני. ומה מאד חפצתי להשיבו, מפני הכבוד ומפני התועלת, אבל נאחזתי בסבך טרדות תמידיות, וחפץ לבבי הי'[8] להשיב לכבודו באריכות, בבאור מספיק, וע"ז[9] צריך זמן פנוי, ע"כ[10] נתעכבתי. אמנם בראותי כי אין לדבר סוף, וכבר נתחייבתי בתשובה שני', אמרתי לא אחכה עוד, ואכתב במהירות, כפי אשר יעלה בידי, על סדר מכתביו. אע"פ[11] שהנני צריך לקצר הרבה, אקוה שיספיק לחכם שכמותו.

הנני מוכרח להקדים הקדמה, לבאר את תכונת ההבדל שבין העומדים בפנימיות האורה האלהית, שהיא האורה האנושית בכללה המתגלה באורן של ישראל, ובין אותם שנמעדו מעט

---

1 ב"ה - ברוך השם
2 עה"ק - עיר הקודש
3 ת"ו - תבנה ותכונן
4 תרס"ז - השנה תרס"ז (1906/1907)
5 מו"ה - מורנו הרב
6 נ"י - נרו יאיר
7 שלו' - שלום
8 הי' - היה
9 וע"ז - ועל זה
10 ע"כ - על כן
11 אע"פ - אף על פי

קרסוליהם, [על פי תהלים יח, לז] והנם רפויים ומטים לנפול וצריכים חזוק ורפואה וסעד לתמכם, כדי שנהיה יכולים להיות נכנסים בכל הוייתנו אל הטרקלין בבית ישראל פנימה, לחזות בנעם ד' ולבקר בהיכלו, [תהלים כז, ד] וממילא יתגרשו מפנינו כל הרוחות הרעות, שמבקשות להוציא אותנו חוץ לתחום של קדושת השי"ת[12] המקדש את ישראל,

התכונה הישראלית האמיתית, הקבועה בעמק הנשמה העברית, היא ברכת אברהם אבינו ע"ה[13], שהעיד עליו הכתוב: "זרע אברהם אוהבי", [ישעיהו מא, ח] עצם החיים הישראליים הם כלולים רק בנקודת אהבת השי"ת, ואהבת שמו יתי'[14] דוקא בשם ד' אלהי ישראל. כל יתר תנאי החיים, הרבים והרחבים, הפרטיים והכלליים, הנם רק תוצאות ומילואים ליסוד החיים העקריים. זאת היא התכונה העיקרית שלנו, שנתגברה בנו בראשית טל ילדותנו, והיא הולכת עמנו עדי עד. ואע"פ[15] שלפעמים היא מתעלמת, היא עומדת דוקא בשביל זה לחזור ולהגלות בכח יותר גדול, כחק כח כביר ואדיר שסבל זמן רב מכח עוצר ומונע, שכשמתגבר עליו הוא ברעם וכח אמיץ בנפץ וזרם. זאת התכונה לא השתנתה ולא תשתנה. תהלוכות החיים וצורתם החיצונה הן מקבלות לפעמים איזה שינוי, אבל לא התוכן הפנימי. "זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה". [ירמיהו ב, ב] והזכרון הזה הוא עומד וקיים לעד, "לא איש אל ויכזב, ובן אדם ויתנחם". [במדבר כג, יט] זאת היא התכונה שלנו הקבועה והקיימת, שהיא אינה צריכה לא מחקר ולא פילוסופיא, ולא שום תבלין שבעולם, לקיומה ולעצם הוייתה. וכל מה שאנו מרחיבים ומשכללים את הדעה וההכרה אינה כי"א[16] כדי ליתן מקום ומרחב להתכונה האלהית העצמית הזאת, שתתפשט ותתגלה ביותר, וע"י[17] גילוייה החיצונים, שאינם דומים כלל ואינם עולים בערכם לעצם מעלת חזקת ובהירות התכונה הפנימית של אהבת ד' אלהי ישראל הגנוזה בנו, דוקא מצד קלישותם ומיעוט אורם הננו יכולים להכניסם לפעמים בדבורים הגיוניים, ולהשתתף על ידם עם המצויינים השרידים שבכל הציבור האנושי. כי אע"פ שיוכלו להיות אנשי אלקים ג"כ[18] בכל עם ולשון, מ"מ[19] מוכרח הוא, שכל איש ואיש מאיזה אומה שתהיה, יכיל בקרבו את תוכן הנשא וגם את התוכן השפל של אומתו, כי אין אפשרות לשום אדם להיות מחלץ את עצמו לגמרי ממסגר האומה, שכבר קבעה לה תכונה נפשית מיוחדת, בזה עצמה שעלתה על במת העמים בתולדה. ע"כ הניצוץ הישראלי שבנו הוא באמת כל עוזנו ואשרנו, כל עושר רוחנו ועצם חיינו, ויתר הרכוש הרוחני הנהו רק טפל אליו ומשמשו, ואפילו אם יהיו רבים ממנו בכמות המדומה, הנם בטלים ומבוטלים אליו מצד העצם והאיכות, כמו שכל עשרנו החמרי מכסף וזהב, בתים והיכלות, וממשלת ותענוגות מלכים, הנם רק טפלים לעצם החיים שמתגלים במרכז החיים שלנו בפנימיותנו, במרכז המח או בכל מקום שהוא, לכל מר מחוקרי החיים כדאית להו. [לכל אחד מחוקרי החיים כפי שיטתו (ארמית)] זה מרגיש בחזקה ובכל עז-הנשמה מי שהוא רוצה להיות בן ישראל באמת, ובזה יושע ישראל תשועת הפרט ותשועת הכלל. וכל אותם שנוקשו ונסחפו מחוץ לאהלי יעקב [על פי במדבר כד, ה] אינם חפצים להרגיש את זה היסוד העקרי, ואם לפעמים מתעוררת גם בלבבם הרגשת האהבה האלהית, או הלאומית, או שתיהן ביחד, אינם מכירים את גודל עז יחודם ואחדותם, והם חפצים לבנות את עצם החיים, את יסוד האהבה האלהית עצמה, אהבת ד' אלהי ישראל, שהיא נשמת האומה ועצם חייה, בדברים חיצוניים

---

12 השי"ת - השם יתברך
13 ע"ה - עליו השלום
14 יתי' - יתברך
15 ואע"פ - ואף על פי
16 כי"א - כי אם
17 וע"י - ועל ידי
18 ג"כ - גם כן
19 מ"מ - מכל מקום

ומלאכותיים. ע"כ אינם מצליחים כלל בחפצם, והם הולכים ומצטערים, עד שיבאו לידי כריתה ונתיקה אם הם רקובים ביסודם, או לידי הכרה והתפרצות החיים הפנימיים לטובה, אם יש להם יסוד ישראלי בריא והגון. ואח"כ[20] מתוך עצמה של הנקודה הפנימית, החזקה ואיתנה מכל, ירחיבו דברים, יבנו בנינים, יפארו פארות, יחזו משאות, יחקרו ויתפלספו, "מגדל עז שם ד' בו ירוץ צדיק ונשגב", [משלי יח, י] ובזה יחיו את כל הראויים לקבל תחיה. התכונה הפנימית אינה נשמרת בעזה וטהרתה כ"א ע"י[21] אותה ההדרכה והתכונה ההיגינית, הצריכה לשמירתה, ע"כ היא כוללת בעזה אהבה עצומה ונפלאה, חמה ונלהבה, לכל המצות המעשיות שבתורה, שבכתב ושבע"פ[22], שכבר נשרשו יפה באהבה פנימית, כמו שמקורן הוא שם, "מימינו אש דת למו". [דברים לג, ב] הדעת והחשבון, והמחקר הפילוסופי הטהור, צריך הוא רק לצרף ולזכך את הרעיונות והמושגים מן הסיגים המוסריים והמדעיים שלהם, ולהעמידם על אופים הטהור והבריא ממקורו. ע"כ לא יוכל לעולם להיות נבנה ומשתכלל דבר רוחני יסודי, שיקומם את הסוכה הנופלת, סוכת דוד, [על פי עמוס ט, יא] כ"א בשני תנאים הללו המחוברים זה בזה: תכונת תמימות הלב לאהבת מצותיה של תורה, באהבת שם ד' אלהי ישראל, הקשור בהן בהרגשתנו פנימה, והעמדת יסוד החיים בעצם התכונה האלהית הקלוטה בנו באהבת עולמים. וכל מה שנראה כמתנגד לאלו היסודות, בין במדע, בין בחיי המעשה, בין בחיי הפרט, בין בחיי החברה והכלל, תעז תמיד יד ד' העליונה, השלוחה "מחגוי הסלע מסתר המדרגה", [שיר השירים ב, יד] מתוך עצמתה של נקודת חיינו, לישבם ולהיטיבם, באופן שלא די שלא יהיה נמצא שום גרעון וחלישות, בדעת ובחיים, ע"י הפגישה הסתירית המדומה, כ"א תוספת אמץ יבא לה ע"י התגברות ונצחון אמת, שיהי'[23] יוצא לאור בפועל בחיי האיש והאומה, ומתפשט והולך לחיי האנושיות.

ע"כ יודע אני ברור, שאם נבא בתכונה פורמלית להעמיד "בית מדרש גבוה" ישתבש הענין הרבה, והקליפה תתרבה על התוך, ויהיו לנו ממנו חכמי היהדות מה שהיו והנם לנו הרבנים של "בתי מדרש הרבנים" שברוסיא מכבר [בתי המדרש לרבנים שהקימה ממשלת רוסיה בווילנה ובז'יטומיר, ונסגרו בשנת 1873] ושבאשכנז עכשיו. ע"כ איני מוצא תרופה למחלתנו כ"א ע"י כינוס, שיהי' בתחלתו קטן בכמותו, ובלא שום כחל ושרק של פורמליות, [על פי כתובות יז: "לא כחל ולא שרק ולא פירכוס" – בלי קישוטים חיצוניים] רק בהכרה פנימית אדירה, שהחובה עלינו עכשיו ביותר להשיב לתחיה את רוח עמנו, המתעלף מעצר רעה וצמאון, והמכונסים המעטים יהיו אנשים לא זקנים, שיש להם כישרון של קדושה אלהית, מחוברת בדעה בהירה וטהרת לב במוסר אמת, והם יסכימו לעשות קבע את הלמוד של כל מה שנוגע לרעיון ומחשבה שבתורה, עם כל התרחבותו הגדולה, בצירוף חינוך והנהגה של בריאות הגוף והרוח, ובצירוף השתמשות נכונה בידיעות המדעים לפי מרום הזמן, לכל ענפיהם ולכל הרגשותיהם, המסתעפים והרחבים, כדי שיתחדד יפה סגנונם ותתרחב דעתם, לכונן ברוח נכון ספרות טובה וחיה ממקור ישראל ביסודו ובהרחבה כללית בשכלולו. אז יראו בנינו את עזנו וכבודנו, את אמתתנו ועשרנו הרוחני, וע"י זה יטהר וירומם רוחם ויחזק לבבם, להשגב בעז עמנו ובהרמת קרן ארץ חמדתנו, שהיא בית חיינו ותקותנו לדור דורים. ע"י ההתחלה הקטנה הזאת, שתעשה ע"י כחות שעומדים הם כולם בפנים, יוכל עץ חיים גדול לצמח להצמיח קרן ישועה, ויוכלו הדברים ללכת ולהרחב באופן מוצלח כזה, עד שאפילו העמים הנאורים כולם יקיצו לחידור קרני האור הגדולים, שיהיו נוצצים ממקום ששם מאז יצאה האורה. "וחכיתי לד' המסתיר פניו מבית יעקב וקויתי לו, הנה אנכי והילדים אשר נתן לי ד' לאותות ולמופתים בישראל מעם ד' צבאות השוכן בהר ציון", וקודם לזה אמר "צור תעודה חתום תורה בלמודי".

---

20 ואח"כ - ואחר כך

21 ע"י - על ידי

22 ושבע"פ - ושבעל פה

23 שיהי' - שיהיה

העז הגדול הפנימי שלנו, לכשיתעורר ויתברר, לא ייראו כלל משום כפירה והתיאשות. הוא לוקח יפה מכל דבר את התוך הטוב שלו, לא מפני שהוא מחדש אותו בקרבו משם, כי"א מפני שכל הטוב וכל האמת כבר נטוע הוא בכנסת ישראל פנימה, זאת היא נצחיותנו וחיי עולם הנטועים בתוכנו מתורת אמת. כל ההחלשות הרוחניות, שבאו לעולם, לא פגעו כי"א היסוד החיצוני, שבו מתלבשת הדעה הרוחנית העליונה והמוחלטת. ומתוך שכל העולם כולו אין לו מהרוחניות כי"א הלבוש והקליפה, שהרי האליליות היא כולה קליפה בתוך מועט וכהה מאוד, והדתות, שהתאמצו לעשות מעמים אליליים בעלי מוסר יהדות ומתקדשים ברגש קדושה אלהית, לא יכלו להחליף את עצמותה של התכונה האלילית, הדבקה בכנסיות של כל הקיבוצים החברותיים של האנושיות, "בקש (משה) שתשרה שכינה על ישראל ונתן לו, ובקש שלא תשרה שכינה על אוה"ע[24] ונתן לו, שנאמר ונפלינו אני ועמך מכל העם אשר ע"פ[25] האדמה" (ברכות). אנחנו, אין אנחנו מכירים את ד' מן העולם וע"י העולם, כי"א מתוך נפשנו פנימה, מתוך תכונתנו האלהית, הננו מתחילים והננו הולכים בה לתכונה הכללית של האומה כולה, ומצרפים את האורה ההיסתורית והתולדתית שלה, וכשכבר אנו חמושים בכל הננו יוצאים עם זה להכרה העולמית הרחבה. אין אנו מצטערים אם תוכל איזו תכונה של צדק חברותי להבנות בלא שום ניצוץ של הזכרה אלהית, מפני שאנחנו יודעים שעצם שאיפת הצדק, באיזו צורה שתהיה, היא בעצמה ההשפעה האלהית היותר מאירה. ואם תרצה האנושיות לכונן מצב של שווי משקל בחיים ומנוחה ללב בלא שום השפעה רוחנית כלל, הרינו מוצאים בה, אפילו אם לא תרצה להכיר את מהות הצדק המוסכם, אם רק יעלה בידה, את ההשפעה הרוחנית היותר אדירה. "ואמר לא נביא אנכי, איש עובד אדמה אנכי, כי אדם הקנני מנעורי" (זכריה). ואם יחפץ אדם לבנות ג"כ את הבנין הקוסמולוגי הכללי בלא שום הצטרפות השפעה רוחנית, כי"א בחשבונות של הכרחים מטריליסטיים, הננו עומדים במנוחת לבב ומסתכלים על בנין ילדים זה, שהוא בונה את קליפת החיים בשעה שאינו יודע לבנות את החיים בעצמם, והננו מתקרבים ומתאמצים עי"ז[26] יותר בקשר האורה והקדושה הפנימית, "אנכי ד' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים", ולא "אשר בראתי את העולם", ומתוך ההכרה העליונה ורום ודאיות החיים האדירים המסודרים והצחים עצמם, "ואנכי ד' אלהיך מארץ מצרים, ואלהים זולתי לא תדע ומושיע אין בלתי, אני ידעתיך במדבר בארץ תלאובות".

מזה הננו יוצאים אל העולם הרחב, ומפתחים אותו מזיקי עבדותו, מתרדמת המות שנסך על עצמו ועל המציאות כולה, ואומרים בקול: "א' ד' אלהים הנה אתה עשית את השמים ואת הארץ בכחך הגדול ובזרעך הנטויה, לא יפלא ממך כל דבר. עשה חסד לאלפים ומשלם עון אבות אל חיק בניהם אחריהם, האל הגדול הגבור ד' צבאות שמו, גדול העצה ורב העליליה, אשר עיניך פקוחות על כל דרכי ב"א, לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו, אשר שמת אותות ומופתים בארץ מצרים עד היום הזה ובישראל ובאדם, ותעשה לך שם כיום הזה". לא מהכרח הגיוני יבש" ולא ממורא בז ורצח, יאיר אור אלהי ישראל בעולם, כי"א שם מלא על עולם מלא. העולם החיצוני צריך שיבנה בהכרותיו ובתרבויותיו ברום עזו, אמנם אחרי כל אלה יחסר לו הכל כי"ז[27] שחסר לו נעם ד' ואור אלהי יעקב, חסרים לו החיים הנעימים והאדירים הקדושים והנצחיים, שאותם הוא מבקש, מבקש ולא ימצא כי"א באוצר החיים הצפון בציון מכלל יופי. רק לתוספת אומץ הננו יוצאים בטח ואומרים, שכל המדע הטהור הכללי הוא ג"כ באמת לצד האורה, אין הסיבוכים מצויים כי"א מפני הסיג שנדבק ברעיון האלהי ע"י רשעת לב האדם וע"י פתיות דמיונו, ע"כ האנושיות מרגשת כאילו היא אסורה באיזה דבר המעיק לה, אבל בצאת האורה הברה לאור עולם אז תחוש ביותר את כובד הכבלים של השלילה של היאוש, של הכחש, שאין בו כלום, שאיננו מאומה, והוא בעצמו מצטרף הוא להרמוניא של כללות

---

24 אוה"ע - אומות העולם

25 ע"פ - על פי

26 עי"ז - על ידי זה

27 כי"ז - כל זה

הרעיונות והכחות, לטהר ולזכך, שזוהי עצמה תכונת החיים המלאים והמאירים, המסודרים ומסומנים. רוח גדול וטהור אנו צריכים, חפץ קדוש ואלהי, ועזרה מכל אשר רוח ד' תפעמו, המחכים לישועה לתן צבי בארץ חיים. [על פי יחזקאל כו, כ] אנחנו יכולים גם עתה לא כ"כ[28] בכבדות להסתכל יפה על כל ההקפה המדעית, ולסגלה עוד יותר ממה שהיו ראויים לזה דורות הראשונים שבגולה, שהיו נתונים יותר בלחץ הגלות, אפילו בערך המדע.

בתחילה קודם שנתבסם העולם ע"י השפע הגדול של הפיתוח הארוך, או עכ"פ[29] של הציור שלו, שחל עליו ופעל להשביחו הרבה כשהי'[30] האדם פראי ושום גרעין מוסרי פנימי לא היה נמצא בקרבו בפועל, הי' צריך לכבש את יצרו הרע ע"י המון היראות, שהן מיני הע"ז לפרטיהם. בתוך עומק חושך זה זרח בעולם אור ישראל, ויקרא שהיראות הפרטיות כולן לא יועילו ולא יצילו, לא יביאו את האיש הפרטי, ולא את כלל האנושיות, לאותו השלו'[31] והמנוחה הראויה להם. זה כמובן היה ראוי להאמר אחר אשר במקצת כבר פעלו היראות את פעולתן, לפי אותו המצב הנמוך הקדום. אמנם כבר הגיע החלק מן האנושיות להתעלות ע"ז[32], שאינו צריך כבר להמון יראות. די ביראה אחת גדולה ואדירה, הכוללת כל, יראת ד' אחד. ומכיון שנפתח שער למושכל נצחי בצדק עולמים זה, כבר כל השערים שלמעלה מזה הם פתוחים כסדרם. השקפה שלמה ומקפת אינה מניחה את האדם להיות שרוי בשפלות, כ"א היא מוליכתו מחיל אל חיל. היראה כ"ז שהיתה פרטית ושבורה לא היתה אפשרה כלל להיות מתעלה עילוי עולמי, אבל כיון שהיא כבר מאוחדת, ובנויה על עולם מלא, כבר היא יכולה לבא מיראת העונש לידי יראת רוממות, יראה של כבוד, של הדר מוסרי ושכלי, של שלמות אין קץ. העולם נתבסם עוד יותר בכללו והתחיל להרגיש, שיראת הרוממות היא מצרנית לאהבה, בכלל תביעת האהבה נתגדלה בקרבו לפי ערך פיתוחו השכלי והמוסרי. ע"כ החל ג"כ המין האנושי בהמון אהבות, היא הרומנתיקה, שאע"פ[33] שצבא וחליפות היו לה מ"מ לא תבטל מפעולתה על רוח האדם המבוכר כבר.

האהבות אמנם שהנן מפוזרות בלא בסיס יסודי, בלא הכרה עליונה מאחדת את כל, הנה פועלות לשכלול האדם בשפלותו כאותו הערך שפעלו היראות. אבל לא לעד יעמוד האדם על מצבו הנמוך, הוא משליך ג"כ את אלילי האהבה, כשם שהשליך את אלילי היראה, ויכיר לכלל הכלל בכללות האהבה העליונה, השלמה והמקפת, שישראל מכריזו בעולם: אהבת ד' אחד. ההפרש, שיש בין היראה הנצחית להיראה הצריכה להבטל, נמצא ג"כ בין האהבות. היראה השפלה תעקר מלבו של אדם עם עקירת כל היראות הפרטיות, שאינן יכולות להיות מתאחדות עם היראה המקפת והכללית, ותחתיה תבוא יראת ההוד, המעדנת ומטהרת ומוסיפה עוז וצהלה, והיא החומר לאהבה העליונה, שהיא מטבעת את צורתה. גם האהבות יסירו מעליהן את הצורה השפלה שלהן, את התכונה של חלישות, של מיעוט מוסר, של חסרון דעת וחשבון, אז תופיע אהבת ד' במילואה, בטהרה, בנגהה, המחייה באחדותה את כל האהבות הטובות הפרטיות, מוסיפה להן גבורה חן ויופי צדק ומשפט ומשרים. זהו כמובן תלוי כל מה שיתברר יותר מקור האהבה העליונה, כל מה שיראה ישראל ביותר את כחו המקורי, לא בבגדים שאולים כ"א מכיפיה וממעינו. כל מה שהוא בא מצד ההכרה האנושית הכללית אינם שאולים. הם שייכים לנו כמו לכל העולם כלו, אבל מה שהאנושיות לא תוכל לתת, אהבה אלקית עליונה, קבועה בהיסטוריה של אומה כחוט השני המקיף את כל אשר לה, ראשית גזעה, עליותיה וירידותיה, דבר זה לא נמצא באנושיות. האנושיות עוד לא

---

28 כ"כ - כל כך

29 עכ"פ - על כל פנים

30 כשהי' - כשהיה

31 השלו' - השלום

32 ע"ז - על זה

33 שאע"פ - שאף על פי

התכשרה לזה, היא עדיין בחיתוליה עד שיתיר ישראל את מאסריה. ע"כ הוא צריך לזה דוקא כחו המקורי, וזה ימצא לו תמיד, ובזמננו "עומדים דשאים על פתח קרקע", [על פי חולין ס: הדשאים עמדו על פתח הקרקע עד שבא אדם הראשון והתפלל עליהם] אור ישראל קרוב הוא מאד להגלות, אם נרצה באמת להיות חכמים וצדיקים ובעלי תשובה מאהבה נקרב הרבה את קץ גאולתנו, ואת ישועת האנושיות כולה התלויה בנו הרבה. הננו עומדים למעלה מכל היאושים, אפילו היותר מגוהצים ונאים הנם רק טיח טפל, אפילו "השיבה אל קנט" [הקריאה "בחזרה אל קאנט" של הניאו-קנטיאנים בגרמניה במאה הי"ט] אינה חובקת אפילו את החלק היותר קטן מעוזם של ישראל. אמת הדבר, שמאז מעולם ידענו, ולא הוצרכנו לקנט שיגלה לנו רז זה, שכל ההכרות האנושיות הנן סוביקטיביות יחוסיות, זאת היא ה"מלכות" בבחינת כלי דלית לה מגרמה כלום, והיא "בית הכנסת" או "ירח" המקבלת מאורות, וכל מעשינו, רגשותינו, תפלותינו, הגיונינו, הכל תלוי בזאת, "בזאת אני בוטח". [תהלים כז, ג] אבל מי שהוא מגזע אלילי, שאבותיו היו יכולים להסיח את דעתם מאלקי ישראל, "דקרו לי' אלהא דאלהיא", [מנחות קי: "דקרו ליה אלהא דאלהיא" – שהגויים קוראים לה' "אלוה האלוהות"] יוכל להסיח דעתו ממה שהוא ע"כ יותר רם על כל, אע"פ שלפי ערכנו הוא כמי שאינו, שום צורה מושכלת ומטפיסית לא נמצא בו, אבל ידענו שאי אפשר אחרת כי"א הכל ממנו, אין אנחנו מדברים ולא חושבים אפילו במקור המקורות, אבל במה שאין אנחנו שוללים אותו כבר הכל חי וקיים עדי עד. ודעה זו היא גאונם של ישראל היא לעד, אע"פ שסוף כל סוף גם זה אינו מתגלה כי"א בשכינה, מה בכך; אני ואין מצטרפים ע"י אותיותיהם. אין זה המונותיאיזם השולל את הכשרון המעשי, את החברותיות ואת היופי. המונותיאיזם הוא בדוי מלבם של נכרים ו"מתורגם ארמית" שלא בדיוק כלל וכלל, הוא מין "אין-סוף-מושג" - שהוא סותר את עצמו, ע"כ יעלה בתוהו. לא זה הוא מקור שם אלקי ישראל, מקור הכל הוא אין-סוף הבלתי-מושג, שהוא מקומו של עולם, שרק ע"י רבוי הגוונים המצטבעים אנו יכולים לדבר בו ולהשיגו, ע"י רוב המעשה ורוב שלו', ע"י רוב אהבה ורוב גבורה. זה יכול לומר ישראל, הקורא "זה אלי ואנוהו", [שמות טו, ב] לא המונותיאיסמוס השומם והמדברי של האיסלאם, ולא האפיסה של הבודהיות, כי"א ההויה העליונה המשמחת את הכל ומחיה את הכל, ומתגלה ע"י הגילוי הסוביקטיבי שבלב כל דורשיו ומשיגיו, "וכל אחד ואחד מראה באצבעו הנה אלקינו זה קוינו לו ויושיענו [תענית לא, על פי ישעיהו כה, ט] זה ד' קוינו לו נגילה ונשמחה בישעתו", "אשרי העם שככה לו אשרי העם שד' אלקיו". [תהלים קמד, טו]

לא לקנט נשוב, כי"א לים סוף, לסיני, ולירושלים, לאברהם, למשה, לדוד, לרבי עקיבא ולר"ש[34] בן יוחאי, ולכל אהובינו שהם חיינו ומשוש לבנו עדי עד. "פנו דרך ד' ישרו בערבה מסילה לאלקינו". [ישעיהו מ, ג] "והיה שם מסלול ודרך, ודרך הקודש יקרא לה-והלכו גאולים". [ישעיהו לה, ח–ט] כל מה שהיותר חכמים והיותר מעולים יכולים הם לחשוב, כבר נמצא באוצרנו בצורה יותר שלמה, יותר עליונה, והעיקר יותר אלקית; זה הוא ההבדל שבין האפס - והכל. עכשו ב"ה הננו עומדים קרוב אל החוף. הננו יכולים לשאת את דגלנו ברמה. הרוח הטהור והקדוש, הנובע מתוך מקורנו, הכניע כבר תחתיו בכח את כל העולם המוסרי והמדעי, עד שאין אנחנו צריכים עכשו להתעלם מלהכריז את נצחוננו. אמנם כמובן הכרוז הזה לא ישמע בעולם כי"א ממקום שהתחיל להיות נשמע, ממקום שיצאה האורה, מהר ציון, אפילו היותר חלושי הרוח שבנו חיה יחיו, יקומו יעמדו על רגליהם. עכשו, שכי"כ[35] רחבה וגדלה פעולתנו הרוחנית, על קיומנו ועל העולם המלא, מה יוכלו חלושינו להיות נוקפים את לבבם, רק באי-היכולת להציג את העבר נגד עיני החושים ההוים. אי"כ[36] שמא כל החלק הספורי שבתורה, אומרים הם, איננו כי"א דברי אגדה ולא דברים שבפועל. והנה אע"פ שזה הספק עצמו אי אפשר להיות כי"א שאול מגויים, כי מי שמרגיש את עצמו לגדל ונולד בתוך

---

34 ולר"ש - ולרבי שמעון

35 שכי"כ - שכל כך

36 אי"כ - אם כן

הבית הוא מכיר יפה את עסקי הבית, ולא יוכל כלל לחשוב על היסתוריה חיה וקיימה של עמו, שהיא כ"כ משולבת, ומסודרת ומובלטת, שהיא בדאית. אבל אל באף נתהלך גם עם השבויים הללו, שנתרחקו מעל שולחן אביהם, ונאמר להם: אחים, אם כדבריכם, - דברי אגדה, שכ"כ הם יכולים לפעול לטובה ולברכה, לתקות עולמים ולמוסר השכל, הם כ"כ יקרים ונכבדים עד שהנם ממש דברי אלקים חיים, והם ראויים שכל מה שנעוץ בזכרונם יהיה, נשמר בכבוד ואהבה רבה. זה לא יספיק להחיות לגמרי בכל המילוי, אבל יספיק לפתח פתח, להסיר את הבוז, והשנאה, את המאיסה והבחילה, מכל אשר ליהדות, ג"כ בלבם של הבנים הרחוקים. ועם הזרחת המדע הרם והפנימי, והמוסר העליון והמרומם, והבירור של משאת הנפש, הגדולה והרוממה, של האומה כולה, ושילובה האמיץ עם משאת הנפש העדינה של היותר בחירים שבאנושיות, הם יכניסו את בנינו יותר ויותר לפני ולפנים, עד שישובו ויחיו חיי אמת, חיי גדולה גבורה וקדושה.

כמדומה אני, שאני פטור כבר מלדבר עם כבודו בפרטיות ע"ד[37] התימה של האין וע"ד[38] הזרות של התאחדות ההפכים. הכל בא מסבה של הסתכלות ארעית בפנים וקבועה בחוץ. המחשבה הישראלית הנשאה לא תסבול כלל אי-התאחדות ההפכים, ואיך אפשר שמה שאנו רואים בכל העולם המוחש, שהחיים וכל תכונה מסודרת נבנו מקיבוץ והתאמת ההפכים, מחיוב ושלילה, מקור וחום, מזו"נ[39], [מזכר ונקבה] ובעולם האידיאות שמה יהיה מדבר ציה ושממה, פירוד ורקבון, בלא קישור ויחש, כ"א מהומה ומבוכה. ודאי טועים הם אותם שסוברים שאין שם הפכים, שהכל מתגלה בגוון אחד. זאת היא דלטניזמוס שכלי. [עיוורון צבעים (דלטוניזם) שכלי] אבל כמה אמת ומבורר הוא, שהפרצופים העליונים, שבכל העולם הרוחני, המתגלה בכל הנשמות, שבכל המשיגים, שבכל מקום ומדרגה שיש שם נשמה והשגה, הנם מזדווגים ומתאחדים, מתהרמנים ומתקשרים כעין עלמא תתאה, וגוונין דלא מתחזיין מתגלים לו ע"י גוונין דמתחזיין. מה טוב ומה נעים, מה אמת ומה שמח הוא המשפט האמיץ והגדול הזה, המנחה את האדם עלמות. "בהתהלכך תנחה אותך בשכבך תשמר עליך והקיצות היא תשיחך",. [משלי ו, כב] הבנה פשוטה וישרה, שכל מה שאנו רואים, שומעים ומרגישים, מכל הענינים וק"ו[40] מענינים המוסריים והשכליים, וביותר מענינים האלקיים, הכל המה בתור מלבושים, שמות, שתחתם נמצא תוך עצמי, ליותר קיים ויותר חי ואחדותי, שבזה הכל מתאחד. כל ההשכלות שלנו הנן צדדים אחדים מהצורה הפנימית, המתגלה ע"י הציורים הפנימיים בחלקים ידועים, כהתגלות חלק אחד מן הים לעומד בצדו, ודוקא על ידי חבור אופקים רבים מתקרבת ההכרה לידי הכל, אע"פ שהם ודאי נראים כסותרים זה את זה, זהו אפילו בעולם האוביקטיבי, ומה נאמר עוד בדבר העולם הסוביקטיבי, שעלינו להסתכל רק על היופי, ההתאמה וההצטיירות הפנימית, שכיון שאנו יכולים לדרוש ולאגד הרי הוא מאוגד והוא מקושר. ורק נמיכות ההשקפה תוכל לתבוע לקצץ ולהפריד, או אפילו להרפות מלאחד, גם זאת היא כמו פילוסופיא של עצלנות.

ואפילו אם בדברינו לא נוכל לפעול הרחבת דעה והגדלת אומץ כ"א אצל אותם שעומדים בפנים, שהם גם בלעדנו תמימי לב, ג"כ התועלת גדולה שיהיו אנשים בריאים לעצמם וממילא יוכלו להבריא ולעלה ג"כ.

אילו כתבתי "ספר" הייתי בודאי נכנס בעמקי התוכן של המח, להציע המערכה איך אין אנו יכולים להיות מתיראים מכל גדודי הפולמוס של הכפירה, ולא שאין לנו מה להתירא כ"א עלינו לשמוח במה שהננו מוכנים להראות שהנטיות הללו עצמן, הנראות כמזיקות וסותרות את היסוד הכללי של כל אמונה ודת, אינן כ"א מקרבות את העולם לבית אלקי יעקב, שהוא

---

37 ע"ד - על דבר

38 וע"ד - ועל דבר

39 מזו"נ - מזכר ונקבה

40 וק"ו - וקל וחומר

מרום ונשא. כל הכפירות המושכלות אינן מתיחסות כ"א לאותו הצד הדמיוני, הנמצא מקושר בטבע לרגשי האמונה, והצד הדמיוני הזה מוכרח להיות כלה ואבד, אבל את הדברים הטובים שהוא גורם בעולם צריך שיניח בתחילה מושרש קיים ויפה. ומושגים ברורים וחזקים, נקיים מכל דמיון מתעה, לא יוכלו להמצא כ"א ע"פ עמק התכנית של האחדות האלקית הצרופה, שהיא יסוד מקורם של ישראל. ב"ספר" ודאי צריך לברר את הכל בפרטיות, לפי היכולת, לסמן מה המה הרעיונות היסודיים ואיך אפשר לקרוב אליהם, בשלילת דמיונות מתעים, ואיך אפשר שעם צירופם יהיו חיים נאמנים ונחמדים ופועלים על העולם החי והמצוי בחזקה. אבל ארוך הרבה צריך שיהיה ספר כזה, עם כל קיצורו וקימוצו, ולא עוד אלא שכמעט אי אפשר לצאת ידי החובה בספר אחד ובדור אחד. ע"כ עיקר המגמה צריכה להיות הרמת קרן חכמת ישראל הפנימית, לשאוב אותה מכל מקום שהיא נשאבת, שלא תהיה נאבדת אפילו טפה מבור סיד זה. לא רק ספרות מוסר, או מחקר, או פילוסופיא, או קבלה, בעלי צד אחד, כ"א הרמת ערך והרחבת דעת על-עליונות המחשבה הישראלית והאנושית משורש שרשה, המטפסת ע"ג כל הרעיונות העולמיים, המניעה בחוזק ידה את כל השיטות והדתות, בעקריהן, שרשיהן, סעיפיהן וארחותיהן, וסוקרת בבטחה על תמציתן ומגמת פניהן, ומערכת אותן כולן במערכה סידורית, ממטה למעלה, עד שהיא מוצאת את הפרצוף האנושי הכללי, "ספרא דאדם", במילואו ויסודו, עד שמאחדת את הנגלה עם הנסתר, את העבר עם ההוה, ואת שניהם עם העתיד. ועם כל המרחב המתפשט והולך היא באה בבטחה אל אוצר החיים הפרטי של ישראל, ששם היא מוצאת כל, כל גרעיני הצמיחה לאושר ולחיים, עד שאינה צריכה להמית מאומה, היא מהפכת את הכל לאור, חשיכא לנהורא, ומרירו למתיקא, זאת התורה חתים רב מתיבתא בהיכלא דמשיחא (בהק' הזוהר). אבל אנכי רק מאמרים כתבתי, רק הערות קלות, דלות וקטנות, שיועילו רק להעיר לב חכמים אנשי סגולה, והתעוררות הלב תביא את פריה, היא צריכה להיות מתחלת בהכרזתה הכבירה דוקא באר"י[41]. זאת היא משאת נפשי ותקותי. והטוב שבמטריאליזמוס ההיסתורי יעמוד בעצמו לימיננו, כשנברר בבטחה איך שאי אפשר שתתקיים כשיטה קבועה, ישנה או מחודשת, עם כל ענפיה ושריגיה, כ"א צריכה היא זימור וניכוש, צירוף וזיכוך, והחלק הטוב שבה יהיה לעולם, ככל טוב, מתאים עם אורם של ישראל, עוזם ונצחם.

צדק עולמים, שאנו אומרים ומשננים אותו, הוא גבוה באין ערוך מאותה התכונה המוגבלת של הליברליזם, - יליד רעיון אנושי של רגע היסתורי מתנועע, - והוא איננו זקוק למורך לב ושבר רוח, כ"א הוא חי עם ההגיון הקר שבמח כמו עם הרגש החם שבלב, ועם ההכללה האנושית כולה כמו עם הלאומיות הפרטית ועם המשפחה והאיש. ע"כ גם אנכי הנני אומר ככבודו, שניצוץ תקוה, ורק ניצוץ, נשקף הוא לנו בתוך האפלה הגדולה שאנו שרויים בה, אבל יודעים ומשיגים אנו בבטחה, שהאור כבר היה. "יהי אור אין כתיב כאן אלא ויהי אור, אור שכבר היה" (מד"ר[42]), [בראשית רבה ג, ב] והאור נמצא הוא בפועל באוצרנו, ע"כ אין אנו נקופים כלל ממה שאין מתגלה לעינינו עכשו כ"א רק ניצוץ, בטוחים אנחנו כי ע"י הניצוץ הזה בא נבא למצא אור גדול, לבת שלהבת יה, "עד יצא כנגה צדקה וישועתה כלפיד יבער". [ישעיהו סב, א]

וע"ד סמיכות הנקודות של המחשבה העליונה ברום עזה עם היותר דלה וקטנה, שיש סמוכים להכפירה מהמושג הפראי ביותר הקדום מכל מושג דת ואלקות. ודאי כן הוא התוכן, שכל מושג מוגדר כבר קלוש הוא ועמום במקצת, כבר האור האין-סופי בלתי מוכשר להתגלות בו ברום טהרו. ע"כ כל הציורים שמהם נולדו ונצטיירו השמות האלקיים, הנם ע"כ מועבים ומוגבלים במקצת, שעי"ז[43] הנם נושאים בתוכם איזו הקטנה, שבתגבורת החיים המושלמים הולך האור ושוטף ע"פ כל הציורים, ומאותו המושג המוגבל לא ישאר מצורתו הישנה,

---

41 באר"י - בהאר"י - רבי יצחק לוריא

42 מד"ר - מדרש רבה

43 שעי"ז - שעל ידי זה

מאותיותיו המובלטות, כ"א ציורו הפנימי העמוק מכל אות ונקודה שלו. מקביל הוא הציור לא רק הפראי כ"א אפילו הבהמי, שרק הסוביקטיביות של החיים נמצא בו, וזולת זה הוא ערום מכל בנין ציורי, וע"כ[44] הוא חפשי מכל חושך והגבלה. א"כ זה הוא דוקא בנוי על יסוד אור תורת אמת, המתגלה בעזה באומה יחד דוקא עם המסורת הגלויה והמסותרת, עם חדרי האגדה וחביון הדרש והמשל, שהתורה מתחלת בב' ולא באי, בחכמה ולא בכתר, במערכה השניה של המחשבה הכוללת האלקית, ולא הראשונה המתעלה מכל ספר וסיפור. אבל כאן הוא הוא האור והשלמות, המציאות וההויות האדירה, שמתוך שאין לנו אפילו הגה של רעיון לאחד מתנאי הוייתה, היא מבהקת אותנו בחשכה, והננו מאושרים להגיד בבירור, שהכשרון היותר פנימי שלנו מתיצב על בסיסו ותקפו דוקא ע"י מערכת זוהר התעלומה, המחיה ומאדרת, שכל דת וכל מוסר, שכל שלו' וכל עונג, כל דעה וחכמה, כל חק ומשפט, כל טבע ומשטר, כל מסודר וכל מדולג, רק מניצוצות האורה המוצצים מתוך מחשך הנוגה הנם זורחים. והכל מעיד על מקור אורה ועל יסוד חיים, שאין לנו עסק שכלי עמו רק בערך מה שמישב את רוחנו ומתמם את סדרי חיינו, הפרטיים והכלליים, ביחד עם האופק המתגלה לנו לפי רוממות התרבות בכל דור ודור. ובודאי הננו מציצים תמיד גם בחיי המוסר לרוממות נשגבה שהיא למעלה מכל חק ומשפט, שהם אינם כ"א לבושי האושר, אבל סדרי החיים העתידים ודאי עומדים הם להתמם בעצמם, ומצות בטלות לע"ל[45], אבל זה פועל על מעמד היהדות המעשית שבהוה, כמה שפועל על הבירזה, למשל, הרעיון של כביית השמש עם שיטתה כולה, העתידה באחרית הימים ע"פ הציורים של לימודי המציאות החדשים. "וחפרה הלבנה ובושה החמה". [ישעיהו כד, כג] "ונגולו כספר השמים וכל צבאם יבול". [ישעיהו לד, ד] אבל הרוח-החיים, התוך, הנצח והעז בתוכיות מציאותו, לעד יעמוד, "לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם ולנגה הירח לא יאיר לך והיה לך ד' לאור עולם ואלקיך לתפארתך". [ישעיהו ס, יט]

כמה פעמים העירותי, שיחידים מכל עם ולשון תמיד הננו מוצאים בתכלית המעלה, אפילו בירודות שבאומות. מעשי כנען גרועים היו מכל האומות ע"פ חז"ל[46], ומכל מקום יחשו לאיוב מציאות ביניהם. די לנו מציור אגדה כזאת השקפה של האפשרות ליחידים נעלים להמצא גם באומה היותר חשוכה. ולמה זה יתמה כבודו מיחידי הזמן שבאומות, היונקים ביחוד עכשו הרבה מהתנ"ך[47] בעצם טהרו יותר מההוספה האלילית שנטפלה עליו ע"י הנצרות. וביחוד לא על השורש היסודי דברינו מוסבים, שסוף כל סוף עמד על בסיס עברי, רק על הירידה המזוהמת שהיה עלול בתחילה ושע"כ[48] ירד אליה ע"י השפעתם של העמים שהם אליליים לפי תכונתם, וע"ז מוכיחים מעשיהם הנאים ביחושם לצדק וליושר האנושי אליבא דכל הדעות. ואיזה יחס יש לזה עם משאת הנפש של החסידים היחידים? העלמה כזאת שחושדני כבודו בה, נאמר עלי[49] בצדק "יהא חלקי ממי שחושדין אותו ואין בו". [שבת קיח]

גם זאת היא הפרזה גדולה מצדו של כת"ר[50], שבחקרי הדת הננו עומדים למטה מכל עם. חוקרי דת מצוינים באמת בחכמתם ובחסידותם, שרק הם יכולים להיות חוקרי דת וחכמים אלקיים, הנם מעטים מאד בעולם, ובמספר המועט הנמצא יש לנו חלק הגון כפי ערכנו. אם נהיה מתפתים לאמר, שרק זאת היא חכמה וחקירה מה שנאמר בסגנונם של חכמי העמים דוקא, אז יהיה המספר של חוקרי הדת שלנו מועט. אבל כ"ז היא חולשה נפשית, הדברים צריכים להשקל ע"פ סגנונם מפנימיותם, לא ע"פ שטחיותם וברק לשונם. ואם גם נחדור לסוף

---

44 וע"כ - ועל כן

45 לע"ל - לעתיד לבוא

46 חז"ל - חכמינו זכרונם לברכה

47 מהתנ"ך - מהתורה נביאים וכתובים

48 ושע"כ - ושעל כן

49 עלי - עליה

50 כת"ר - כבוד תורתו

עמקן של המחשבות האלקיות המוסריות, הנאמרות בכל המון ספרינו, לא נבוש לדבר את אויבים בשער, ונוכל להציג שדרה שלמה של חוקרי דת ויודעי דת אלקיים משלנו, אולי בשורה יותר גדולה משאר העמים. ואם גם תמצא איזה פחתת וגרעון לפי הערך, הלא נוכל לשקול את מנת צרותינו ופיזור נפשנו, עוני ודלות, גלות ומחשכים, שהננו שרויים בהם, ותגרת יד הרשעה, הרועצת והרוצצת אותנו זה דור דורים. כשכל אלה יהיו נשקלים בכף נוכל להתגאות במחקרי דת נגד כל העולם כולו. בכ"ז[51] הנני אומר ג"כ, שבדורנו, ואולי גם מעט מזה לפניו, ואיזה דורות בדילוג, שלא נוכל לסמנם בדיוק, ירד הרבה כח הלימוד של עמקה של תורה מצד העיוני, שהיא אמתת חכמת הדת. ועתה נוגע הדבר עד נפש האומה, ע"כ אנחנו חייבים לעורר בזה הרבה מאד. ואשרי חלקנו אם נוכל לקבוע באה"ק[52] מוסד קבוע, ישיבה מיוחדת, תחכמוני, ללימודי חכמת דתנו הק'[53], שבה יכנס כל מה שהוא נוגע ללימוד הדעות והאמונות, במובן רחב מאד, לתורה ולמוסר. כמובן לא יוכל להפרד מהלימוד המעשי המסודר, כי זאת העצה של הנחת הצד המעשי שבתורה, כדי לפייס את הרחוקים, היא כבר נתבררה שאינה מצלחת כלל. עלינו לחבב בדברי אמת וצדק, מה שיש עמנו די, את החן והנעם, את התפארת וההוד, שיש בצד המעשי שבתורה, כשם שעלינו לברר את האמת והצדק, שבצדה העיוני. וביותר עלינו להסתכל על היחש הלאומי, שהוא חובק בקרבו את רוב המצות השמעיות. כמובן כדי להנצל מאותו השפל המוסרי, שסתם לאומיות יכולה לגרר עמה, צריכים אנחנו תמיד לכוין את דבר החטיבה המיוחדת שלנו, את הלאומיות הישראלית בצורתה האלקית, "וקראו להם עם הקודש גאולי ד'", [ישעיהו סב, יב] שעל ידה יתאחד הכח המוסרי, החברותי, הלאומי והדתי, לכח אחד, כמו שהוא באמת ברוממות אצילותו. ואז ממילא יתפשט יפה למרחביו הקוסמופוליטיים לפי תכונתו וערכו, ויניח ג"כ מקום רחב לחופש יתר הצדדים שבחיים העממיים, מה שאינם יכולים לפי ההשקפה החיצונה הפתאומית להיות נכללים במגמה הכללית, למען יהיו החיים חפשיים, ולא כ"כ "רציניים" וכבדים, ובחפשם ישובו אל המגמה העליונה של השלמתם הזמנית, כשם שהם שבים ברציניותם אל ההשלמה הנצחית, בין ההיסטורית בין האידיאלית, וממילא שוב ע"פ האמת אין כאן דבר יוצא ומפורד, וההשקפה האחדותית מרתקת את כל ברתוק אהבה וחופש נעים.

כללו של דבר, יסוד ישיבה קטנה לע"ע[54] בכמותה, ובלתי ניכרת כמעט בפורמליותה, באה"ק ללימודי התורה הפנימיים, בצירוף המכשירים הדרושים לזה להרחבת הדעת והארת החיים, דבר זה הוא פתח תקוה לישראל ממש כערך יסוד הרעיון של כללות חבת ציון לכל תכונותיה, שבכללותה הננו רואים חזות רב, ביותר אנחנו עדי הראיה העומדים על אדמת ארץ אבות. - יתכן הדבר, שצריכה להיות ההתחלה הצדדית הזאת דוקא לא מירושלים, ירושלים הלכה עם ישראל ג"כ בגולה, אבל הארץ נשתכחה, והתשועה הראשית מבטחת זכירת הארץ בכללה, "והארץ אזכור", [ויקרא כו, מב] ממילא תתרומם ירושלים בראש לכל. "והושיע ד' את אהלי יהודה בראשונה למען לא תגדל תפארת בית דוד ותפארת יושב ירושלים על יהודה", אח"כ[55] הוא אומר "ביום ההוא יגן ד' בעד יושב ירושלים, והיה הנכשל בהם ביום ההוא כדוד, ובית דוד כאלקים כמלאך ד' לפניהם" (זכריה י"ב). מתאים להצמחה האטית של קרן ישועה חמרית, לאה"ק[56], הצפונה בחיק הישוב החדש, צריך להיות צמיחה רוחנית, שאח"כ[57] תופיע באור גדול ותזרח על ציון ועל מקראיה, לאוהבי שם אלקי יעקב, הבוחרים בנחלת יעקב, ראויים דברים אלה להיות לרוח חיים ושמחת כליות ולב.

---

51 בכ"ז - בכל זאת

52 באה"ק - בארץ הקודש

53 הק' - הקטן

54 לע"ע - לעת עתה

55 אח"כ - אחר כך

56 לאה"ק - לארץ הקודש

57 שאח"כ - שאחר כך

הנני מוכרח לקצר. ואומר שלו' וברכה, כנה"ר[58] ונפש ידידו דוש"ת[59] באה"ר[60],

הק' אברהם יצחק הכהן קוק הנ"ל

נוסח האגרות וההערות: אגרות הראי"ה, כרכים א׳-ד׳

58 כנה"ר - כנפשו הרמה
59 דוש"ת - דורש שלומו ותורתו
60 באה"ר - באהבה רבה